

YA M'UI XA HÑO

RA HEM'I XADI

**GA HOHU YA
'RANI**

Döta xeni 2

gto
orgullo y
compromiso
de todos

IMPULSO
Guanajuato

Gobierno del Estado de Guanajuato

Miguel Márquez Márquez

Ra Tsa'ra m'ui ya jö'i. Nt'at'i 2012-2018

GUANAJUATO SEGURO
Lic. Antonio Salvador García López

CALIDAD DE VIDA
Lic. Diego Sinhue Rodríguez Vallejo

ECONOMÍA PARA LAS PERSONAS
Lic. Guillermo Romero Pacheco

GUANAJUATO EDUCADO
Ing. Eusebio Vega Pérez

Lic. Diego Sinhue Rodríguez Vallejo
Secretario de Desarrollo Social y Humano

MVZ. José Gerardo Morales Moncada
Encargado de Despacho de la Subsecretaría
de Administración e Inversión

Lic. Miguel Ángel Morales Abonce
Director del Fortalecimiento de Capacidades
para el Desarrollo Humano

Sra. María Eugenia Carreño de Márquez
Presidenta de DIF Estatal

Ing. Fortino Hernández Becerra
Encargado de Despacho de la Subsecretaría
de Planeación y Operación para la Organización

Lic. Víctor Edmundo López Muñoz
Coordinador de Atención a Grupos
Vulnerables

Lic. Martín Aurelio Diego Rodríguez
Director de Comunicación Social

Nuna n'a he'mi xa nthoki pa da ja da te ra födi në ra m'ui ya jö'i. Xa gü't'i gatho ya jö'i me Nt'at'i.
Nuna he'm'i ra meti ts'utp'i me Nt'at'i. Da tsa gi k'o'ts'i m'u gi noni to'o bi hoki nuna he'm'i njabu
m'u ya jö'i da hoki nu'u ya m'efi tuua pa da hogi ra m'ui.

D. R. RA NDÖ TS'UTP'I NT'AT'I ®

ISBN: HA DI NTHOKI

Proyecto
Parque de Innovación De La Salle Bajío
Material
Rodolfo Guerrero García, Universidad De La Salle Bajío
Gráficos e Imágenes
Manuel González Zavala, Universidad De La Salle Bajío

Diseño de Cubiertas
Alfonso Ayala
vector graphics by vecto5000.com
Impresora Marvel, S.A. de C.V.
Impreso en León Guanajuato
2013

www.guanajuato.gob.mx
www.desarrollosocial.gob.mx

N ' A T S ' U T P ' I
GE TSA RA M'UI YA JÖ'I.

Dönchu'iu në döme'iu:

Nuna m'efi ma ga peje, pödi ge ya jö'i mayhoni. Di ñ'emeje ge m'u da mfaxte ya jö'i da tsa da ha n'a ts'utp'i xa hño ge hoki xa ndunthi ya m'efi xa da hogi. Nuna m'efi pa ga m'uiju xa hño, di ha ya m'efi pa da hapi da nfats'i ya jö'i, da munzi në da hyopi da uat'i gatho, habu da ts'a da ñö gatho n'at'a donxu, në döme ne da nja ra födi.

Goge'i gi hapi da te ma xenihaiju honge xti maha m'et'o, goge'i gi hakagihe ga mpefije xa hño pa da hogi ri m'ui. Ri nfats'i ge mahyoni. 'Ragan'a m'efi di ha ts'utp'i në ya jö'i, ge'ä ra ts'edi m'efi habu di nfatsiju ma da ha ga pe'su ya hnini di te.

Honge njabu, di xi'i ge di johya gi ode nuya m'efi di ha da te në da xü ri födi, nuna m'efi ge ma da zixkagihu da hogi ma m'uiju, ri mengu, në ri hnini, nuju da mengu nt'at'iju xa te ma hmöndaseju, ma ts'ediju në ma nt'umbiju.

Nuna hem'i ge gi hño ha ri 'ye ma da zixkagihu ma gat'iju ha n'a ñ'uu habu ma ga 'yongi ma fëniju pa ga pöju to'ogihu në hanja di m'uju, hanja ga hoju ya 'rani pa da xu ma tehu, hanja ga u'thu ya jö'i da mponi habu di m'uju, hingi pumhni ge mahyoni gi hoki ya fëni pa gi hapi da te ri m'ui në njabu da hogi ra nfödi ri mengu ne ri hnihni.

Nubya ma ga nduiju n'a 'ra'yo nfödi, ma ga mpefiju ndunthi pa ga hafu da hogi ma hniniju në ma m'uiju. Xka juaju nuna ñ'uu ma ga hëthu ra nxofo ma ts'ediju, ma gi juadi, ma gi pöni ngu n'a jö'i di ütate ra m'efi di hapi da te ne da xu ya nfödi, habu ma gi hñeti ra nxofo ha ri mengu ne ha ri hnini.

Habu ha ya jö'i di hoki ya 'ra'yo fëni, di mpefi, njabu ma ga hokiju nuna Nt'at'i ge gatho di nehu, ge di tsa ra nthogi ya jö'i, njabu ga ehñu, ge ra johya në ra m'efi gatho. Di xi'i gi johya ge'ä xka mpefi, jamödi ri m'efi gi umbi Nt'at'i pa hinda nja ya bë, pa da nja ya nt'eke në da te, da nja ya böjö, njabu ma xa hño, n'a Nt'at'i xa johya nge'ä xa hño ya ra m'ui.

Ra ts'utp'i xeni hai Nt'at'i

Miguel Márquez Márquez.

Ra ndui nuna m'efi.

Xta pödiju ge da jö'iju hiñ'otho ma n'a ngugiu në di muuiju ndunthi. Nubya ma ga nuhu teme ma da haju ga teu.

Ga hëthu ge di muui ra m'et'o ngese ya jö'i: ma menguju.
Ma ga mpefiju pa ga tsohñu ga hau da te 'ran'a jö'i m'ui ha
mengu, njabu ra hee ma xeni hauju da nja ra nzaki, ya jö'i
da mefi ra m'efi në da te.

Ga hau da njabu.

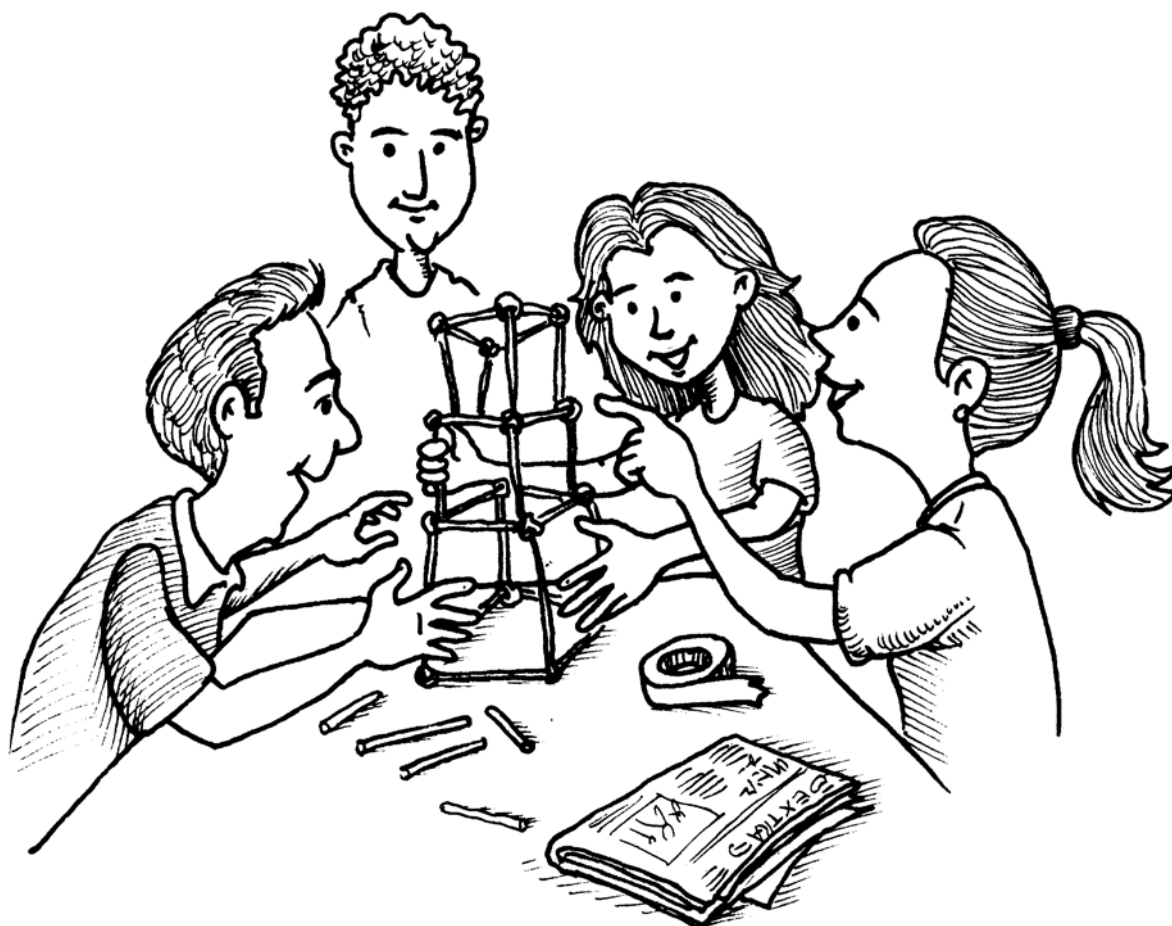
Da hoju ya 'rani.

Teme në pa yo'ä nuna döta xeni:

Ga hëthu ge ma menguju da tsa da maxkagiju në ga hau da hogi ma m'uiseu, ma menguju në ma hniniju.

Gatho ga nfats'ihu ga hohu n'a m'am'i.

Teme në pa yo'ä nuna m'efi:

Nu'u ya jö'i teni ya jö'i ge 'rato, ga hëthü teme pefi' 'raman'a, ndana ra hño në teme di m'epi.

-**Jö'i teni ya jö'i:** Da tsä da ñöui ya hmunts'a jö'i, di hapi te da za pa da hñopi da ñ'uti ñ'uu, da mo'ä nö'ö mongi ya jö'i, da gohni ha hmunts'i në da m'efi ya m'efi pa da zoni habu ne da zoni'u.

Ya jö'i teni ya jö'i gogehya:

- **Ngut'ajö'i ne ge ya jö'i da m'efi nö'ö mö :** Nuna jö'i honi da huati ya m'efi, njabu di 'yet'i gatho ngu ne'ä.

- **Ngut'ajö'i ne da goi xa hño ko gatho:** Nuna jö'i honi da m'efi nö'ö ëna gatho ya jö'i, ne da m'ui xa hño ko gatho.

- **Ngut'ajö'i ge boka:** Nuna jö'i honi da tese, honi m'et'o da mui xa hño në ra m'efi ra hmunts'i.

- **Ngut'ajö'i ge honse:** Nuna jö'i di m'epise në tsä da hase gatho, di m'epi honse.

- **Ngut'ajö'i xa m'efi:** Nuna jö'i xa ne ra m'efi, xa m'efi.

Ga hohu n'a döta m'omi në hinda dagi

¿Hanja di mpehu ha hmunts'i?

Teme da hëthu ha hmunts'i bi ntöte:

- ◆ ¿Hanja bi mpefi hmunts'i bi ntöte ? ¿Teme bi ha xa hño në teme bi m'epi ha ri m'efi?
- ◆ ¿ Ndana hmunts'i mi joyha ha ra m'efi?, ¿Yo'ä?, ¿Teme bi ha xa hño në teme bi m'epi ha ri m'efi?
- ◆ ¿To'o jö'i mi gut'i ñ'uu në hanja ga huahnu'ä?
- ◆ ¿Teme ra n'at'a no'o da pefi nuua në nö'ö di pefi ma menguju?
- ◆ ¿N'at'a hanja di mö teme ga pefiju ha ma hninihu?
- ◆ ¿Di hogi? ¿Habü höö në habü hina?

Gi 'yapi ya jö'i da 'yongi ra fëni në da dini yoho ya fëni pa da hogi nu'u mö da mefi ha ra hnini mina ha ra mengu.

Made ya jö'i ma da nfëni ra hnini në nö'ö ma n'a made ra mengu.

Teme ri z <u>a</u> ga p <u>e</u> ju pa da hogi nu' <u>u</u> di mö ga p <u>e</u> ju ha ma meng <u>u</u>	Teme ri z <u>a</u> ga p <u>e</u> ju pa da hogi nu' <u>u</u> di mö ga p <u>e</u> ju ha ma hnini <u>u</u>

Fëni pa gi bëni:

- ◆ Da tsa ga hoju ma xa hño nu' u di mōhñu ga peju ha ma menguju ne ha ma hniniju.

- ◆ 'Raman' agiu ha ma m' efiju

- ◆ 'Raman' agiu ma m' efiju n'a'tau ma 'ra.

- ◆ Mahyoni ga hëthu xa hño ndana nu' u di möu da tsa ga mōhñu gatho në ndana hōnsegihu.

Ga hēt'i ge höö di muui ndunthi ma mengu.

Teme në pa yo'ä nuna m'efi:

Ga pöju ra ts'edi në teme pe'ts'i ma menguju, di pöju ge di muui në ga pedeju ya m'ede, teme ra mē'ä në n'a mohi hñuni.

Ga pe'su n'a m'efi pa da te to'ogihu ha ma menguju në ga pe'sfu n'a nsepi.

Ga möhñu ya hñuni hoki ma menguju.

'Yo't'i nuua ndana hñuni ga möhñu ha hmunts'i në ndana m'ede gi bënitho.

Pa gi nfëni hoga hñuni xka möhñu:

► ¿Teme gi hëti m'ëfi da peju? ¿Höö bi gusta'i ua hina në yo'ä?

► ¿Teme da hëtiju ha ma menguju?

► ¿Teme da hëtiju ha ra mengu nu'u ma 'ra?

'Yo't'i nuua ra hmö ri mengu:

Fëni pa gi bëni:

- ◆ Gatho ya mengu ge n'año.

- ◆ Ma hñunijñu xijñu habu xti ñ'ehejñu ga ñunijñu nẽ ga tsatijñu.

- ◆ Di hafu ra ngö ma muñju ra dümüi nẽ ra johya.

- ◆ Dio hñegejñu ma m'ujñu ko nu'u ma 'ra ha ma hñunijñu hyaxtho nẽ no'o di hoju ha yangö.

Teme ma n'a di peju ha ma menguju:

Ra nxadi födi ma menguju.

Teme në pa yo'ä nuna m'efi:

Ga möhñu hanja di hëthu ya nxadi födi, teme di pë'su, në tema nxadi haju m'edi.

M'efi:

¿Ga maha ha ngunt'udi?

Thōdi nuna xithe, thōpi ra meti ri mengunē

Ra thuhu gatho ri mengu.	¿Gi pōdi gi nēhē nē gi ñ'of <u>o</u> ?	¿Ga ma ngunt'udi ua tobe gi pa?	¿Ndana j <u>e</u> ya ga tsoni?	¿Di gusta'i ua mi gusta'i gi nx <u>a</u> di?	¿Gi ne gi pengi gi nx <u>a</u> di?	M'u hingi nx <u>a</u> di, ¿Yo'a ya hingi nx <u>a</u> di?

-
- 14

GI HAU PA GI HOGI:

- ◆ ¿Hanja da tsa da 'raju thöhö ngunt'udi?
- ◆ ¿Teme da tsa ga pefiju pa ma metsiju në ma nxutsiju hyaxtho da ma ngunt'udi?
- ◆ Nuju da döta jö'iju¿Pa yo'a di ne ga maha ha ngunt'udi?

MA M'EFI:

Fëni pa gi bëni:

- ◆ Ngunt'udi hyaxtho mahyoni .

- ◆ Gathogiu da tsa ga maha ngunt'udi .

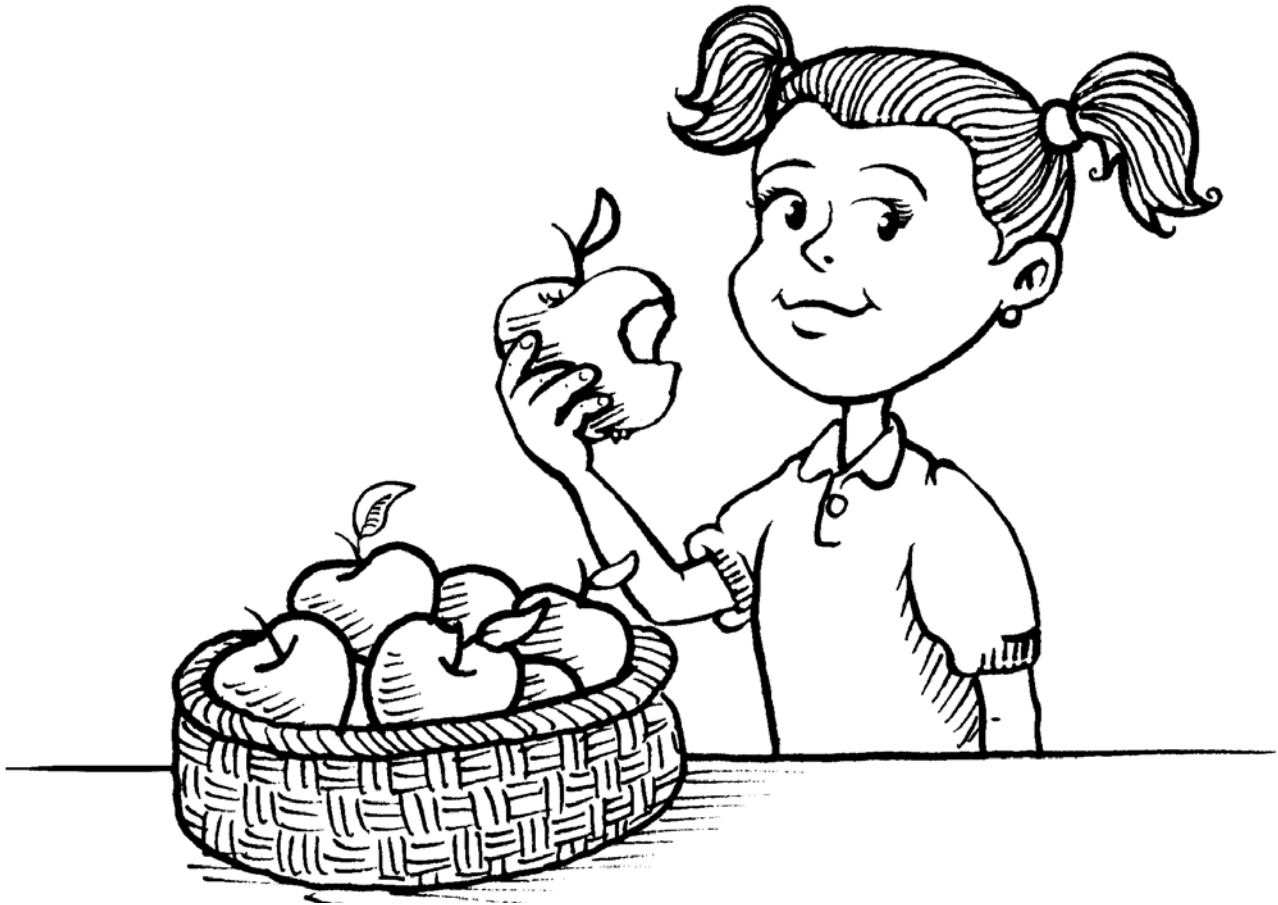
- ◆ ¿ Teme da tsa ga peju pa ga juhuu ndunthi thöhö ngunt'udi nge'ä da tsa ga maha?

- ◆ Ha ma m'uiju hyaxtho ha teme ga di pödiyu, hihñaby di heju ga pödiyu.

Teme ma n'a di peju ha ma menguju:

Ra nzaki ma menguju.

Teme në pa yo'ä nuna m'efi:

Ga hëthu teme da tsa ga peju pa da hogi ma nzakiju ha ma nguju në ha ma hniniju.

Ga hokua ra k'oi ma nguu ne hanja di m'uju:

¿Hanja di nja ha nguu ha ma m'efi?		
Ya m'efi	¿Hanja di nja?	¿Hanja di ne ga nja?
Ga joo nu'u di kupa.		
Ya nsuki.		
Ra ts'ot'i 'ran'a jö'i.		
¿Hanja di süu ya nxuts'i në ya mets'i?		
¿Hanja di süu ya xita në ya chu?		
¿Ham'u gi munts'iju gatho pa gi ñöu në gi ñuniju?		
¿Tengu gatho nu'u ya hñuni ha nguu ? ¿Gi ñuhñu gatho ua 'raman'a ñuni num'u da tsa?		
¿Teme gi mö de ya süteñ'ëthi?		
Ra nt'axigi, ¿Teme ge'ä?		
¿Teme gi mö nu'u ga thödi?		

Teme da tsa ga pefiju pa hōgi ma nzakijū.

<p>Ya m'efi</p>	<p>¿Teme <u>tsa</u> ga <u>ha</u> xa hño? Mahyoni ga mö teme di ne ga poni në teme da <u>tsa</u> ga <u>pefi</u> ko nu'ū di <u>pe'ts'i</u>- mina ndanä ge'ū da <u>tsa</u> ga <u>tsudi</u> nguxta.</p>	<p>¿Ham'ū ma ga <u>pefiju</u>?</p>
<p>¿Hanja xa njoo në hanja ra m'efi nguu? ¿Da <u>tsa</u> teme ga <u>peju</u> pa nëki ma xa hño?</p>		
<p>¿Da <u>tsa</u> ga heju nguu pa gatho da <u>mets'i</u> n'a tsi ts'of'i? ¿Hanja da <u>tsa</u> ga hekeju nguu pa gatho da fi'o ha ra <u>xenise</u>?</p>		
<p>¿Teme da <u>tsa</u> ga <u>peju</u> pa da nëki ma xa nt'axi ma nguju?</p>		
<p>Ya <u>xeni</u> <u>pe'ts'i</u> te ga <u>sūu</u> ge: <u>xeni</u> pa da ñ'ohō (dada në nōnō, t'ixū në t'ū xa uege) <u>xeni</u> pa hñuni, <u>xeni</u> pa <u>nxadi</u> fōdi.</p>		
<p>¿Teme da <u>tsa</u> ga <u>peju</u> pa ga <u>sūhu</u> xa hño ya metsi në ya nxutsi?</p>		
<p>¿Teme da <u>tsaga</u> <u>peju</u> pa ga <u>sūhu</u> xa hño ya tsi xita në ya tsi chu?</p>		

<p>¿Da tsa ga hohñu ga munziyu pa ga ñõu nè ga ñuniyu n'a'ta ha mengu?, ¿Ndana'u?</p>		
<p>¿Teme da tsa ga pefiyu pa ga honiyu ga ñuniyu n'a'ta?</p>		
<p>¿Gathogiyu xa t'ajyu nsühñethi?, ¿T'o'o nu'u m'edi?, ¿Teme da tsa ga peyu pa gatho da me'ts'i?</p>		
<p>¿Teme da tsa ga peyu pa hyaxtho ga 'you xa nt'axi?</p>		
<p>¿Xta thogi n'a mina yoho ra hñõto ya pa, teme xta pefiyu?, ¿Teme di tsau nge'a da peyu ya 'ra'yo m'efi?</p>		

Fëni pa gi bëni:

- ◆ Da tsa ga m'ui ha n'a nguu xa njoo në xa nt'axi.

- ◆ Gathogihu pets'i te ga pe'su n'a tsi ts'öt'i ha nguu.

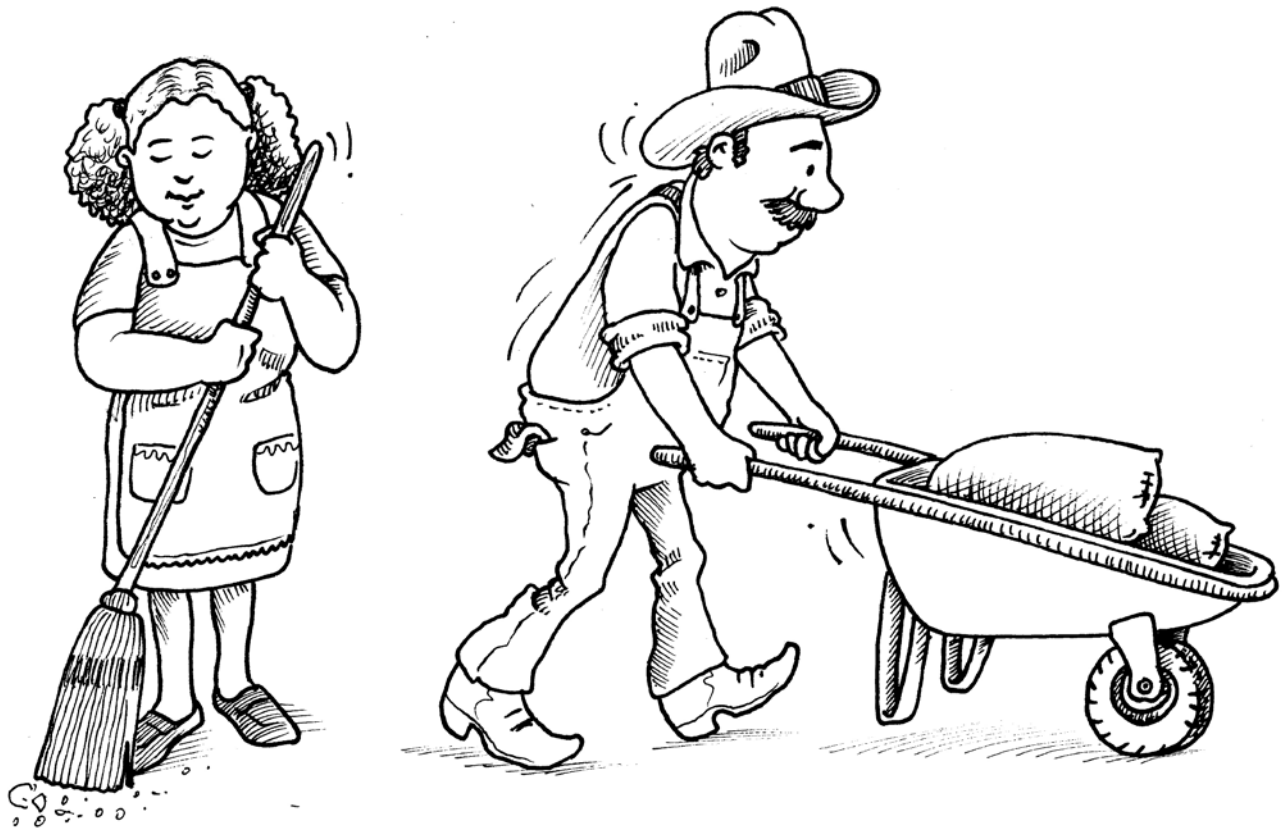
- ◆ Gathogiu pe'ts'i te ga nsüseu, ga süu ya t'uko bötsi në ya tsi xita në ya chu.

- ◆ Ga ntsits'iju xa hño ha ma nguu di haju ga johyaju në da nja ma nzakiju.

Teme ma n'a di peju ha ma menguju.

Ya m'efi në mengu.

Teme në pa yo'ä nuna m'efi:

Gi hñëti ge xa di muui m'efi në ge'ä da maxa'i gi tese, da te ri mengu në ri hnini.

M'ui në m'efi:

- ◆ Thödisë nuya t'ani:
¿Teme ri m'efi?

- ◆ ¿Yo'ä da huahni nuna m'efi?

- ◆ ¿Teme di gustagi ha ma m'efi?

- ◆ ¿Teme hindi gustagi ha ma m'efi?

- ◆ ¿Teme di ne ga poni ha ma m'efi?, ¿Yo'ä?

- ◆ ¿Teme da tsa ga poni ha ma m'efi?

- ◆ ¿Hanja di faxkagi ma m'efi ga johyaga?

Hñu'ts'i nuna xithe në gi noni gatho ri mengu.

Kupa n'a ñ'uu pa gi <u>noni</u> 'ran'a ri mengu.	¿Teme ra m' <u>efi</u> ?	¿Teme di mönga de ra m' <u>efi</u> ?

Ya m'ehni: ya nfats'i ha nguu.

Habu xka muskui ri mengu, hoki nuna m'efi habu gi umfu ra m'efi gatho ha nguu. Gatho nu'u m'ui ha nguu, da nja ra m'efi nxutsi, metsi, ya tsi xita nē ya chu ngu da tsa ra ts'edi, ra jeya, ra nzaki nē teme di gustabi. Mahyoni ga pe'sfu t'ēke nuna m'ehni: "Gatho pe'ts'i te da nfats'i".

Ra jö'i mengu. (Kupa n'a n'uu pa gi noni 'ran'a ri mengu).	M'ehni: 'Yo't'i temera mē'ä	Xta thogi hñöto ya pa, ¿Bi nja 'ra'yo m'efi?, ¿Teme gi mö nge'ä ga nfaxte?, ¿Teme gi tsä?, ¿Ma gi nfaxte?

Nuna m'ehni gi peju, pa nö'ö ma n'a xeni m'efi gi uni.

Fëni pa gi bëni:

- ◆ N'a hoga m'efi di m'e'spi t'ëke.

- ◆ Gatho ya m'efi ga hëthu mahyoni.

- ◆ N'at'a ra muui m'efi "di njut'i" në m'efi hindi "njut'i".

- ◆ M'efi ge pa ga teu në ga johyaju.

- ◆ M'efi ja ha nguu, ra m'efi gatho nu'u m'uhni.

Teme ma n'a di peju ha ma menguju.

Hinga gatho böjö.

Teme në pa yo'ä nuna m'efi:

Ga o'p'a ma fëniju hanja di nsixm'euju böjö hanja di ntsits'i ko ma johyaju në ma hoga m'uiju.

M'ede: "Ra nsandi guto ya 'ret'a ma guto"

(Bucay, 2005, págs. 148-154).

Mi ha n'a pa n'a ndö xa mi tũ ra mui ge mi pe'ts'i n'a m'ego, ge ngu gatho ya m'ego ja ra Ndö tũ ra mui, ge'ä m'ego xa mi johya.

Gatho ya xudi mi höspi ra nzibxüdi në mi aha ndö pa ge'ä mi tupabi ya thuhu. N'a döta thede mi nëki ha ra m'ui ge hinga mi kue ge mi johya.

N'a pa bi nzofo ndö:

- M'ego – Bi ñ'ëmbi - ¿Teme gi ögi?
- ¿Teme di ögi, ndö?
- ¿Hanja gi ha pa gi njohya?
- Hinte di ögi, ndö.
- Yo gi kadigi, m'ego. Xta mönda xa nxekea ra ñö nu'u ma tsi tuki kadigi.
- Hindi kadi'i, ndö, hinte di ögi.
- ¿Yo'ä hyaxtho gi johya?, ¿hëë?, ¿yo'ä?
- ndö, hinte di haki ga tũ ma mui. Ma ndö di hopki ga pepi. Ja ma m'ehñö në ma bötsi ge m'ui ha nguu xka 'raki, gi hetkagije në gi gi uingagije në nu'i n'andi gi 'raje 'ra ya böjö pa ga tahñe teme di neje.
- ¿Yo'ä hinga johya?
- M'ui hingi xiki nubya teme gi ögi, ma ga mönda da nxeke ri ñö – bi ñ'ëna ndö- Hinkonto da tsa da johya ko nu'u gi ëna.
- Ndö, di xi'i ge hinte di ögi. Xa di ne ga hot'a'i, hiñ'otho teme di ögi...
- Ri ma. ¡Ri ma mina ma ga nzofo to'o da got'a'i!
- M'ego bi nthede, bi nts'om'i në bi boni.
- Ndö bi nogo. Himbi bödi yo'ä ra m'ego xa mi johya, njabu mi kupa ya dutu hinga 'ra'yo në tsi nu'u ya hñuni pombi ya jö'i.
- Mi hñëë, bi nzofo ra böhmiö në bi xipi teme mi xa mefi mi n'itho.
- ¿Yo'ä johya'ä?
- Ah, ndö, nö'ö thogi ge nge'ä ri m'ego 'yo thi nsandi.
- ¿Thi nsandi?
- Höö, njabu.
- ¿Goge'ä di hapi da johya?
- Hina, ndö, goge'ä hindi hopi da ha ra kue.
- Xahmö da pödi, m'ui gi o mbo nsandi da ha'i gi ha ri kue.
- Höö ge njabu.
- Xi ma m'ego hindi oo.
- Höö njabu, hindi oo.
- Xi hanja bi boni.
- ¡Hinxä ñut'i!
- ¿Teme ra më'ä nö'ö nsandi?
- Ra nsandi guto ya 'ret'a ma guto.
- Majöni hinda tsa ga pödi.
- Pa gi pödi pe'ts'i te ga üta'i habu thogi
- ¿Hanja?
- Ga hafu da ñut'i ri m'ego ha nsandi.
- Nde, ma ga hapi da ñut'i.
- Hina, ndö, hinkonto da tsa da ñut'i ko ts'edi.
- Ma ga kadijum'u.
- Hina, ndö. M'ui ga üthu, ma da ñut'ase.
- ¿Xi ge'ä hinga ma da bödi ge ma da thege ra johya?

- Höö, ma da bödi.
- Hinga ma da ñut'im'u.
- Hinga ma da tsa da ñ'ëna ge hina.
- ¿Gi ëna ge ma da bödi ge ma da m'edi ra johya pa da ñut'i ha nsandi në mödi njabu ,a da ñut'i në hinga ma da tsa da boni?
- Xa njabu. Ndö, ¿Gi ne gi m'edi n'a ri hoga m'ego honda pa gi pödi teme nö'ö nsandi?
- Höö.
- Ndem'u, nuna nxui ma ga thogi ga hoñä'i. Gi ueke n'a buxa böjö, gi 'yut'i guto 'ret'a ma guto ya böjö dega oro. jguto 'ret'a ma guto!
- ¿Nde? ¿Ga tsixi ya ndogu pa da sügagi?
- Honda buxa böjö xti nxui. Ndö.
- Ga nteu xti nxuim'u.

Bi njabu. Ge'ä nxui, böhmiö bi thogi honi ndö. Yoho'u di nkuxkitho bi thogi made ha m'atha në bi ñ'öni'u ha ra hyo ra nguu m'ego. Bi do'm'i'u bi hyats'i. Mbo ha nguu m'ego bi tsoge m'et'o yoho, döme böhmiö bi gu buxa në bi zokui n'a hem'i mi ëna: NUYA HYO RI METI. GE RI THÖHÖ NGE'Ä GA HOGA JÖ'I. JOHYA NË HINKONTO GI XIPI GE GA TINI. Nuna hem'i bi thöt'i ha tüt'i në bi zogi ha ra goxti m'ego, bi 'rondi në bi ñ'öni.

Mi boni m'ego, böhmiö në ndö mi sütho mte teme mi thogi. M'ego bi dini buxa, bi nëhë hem'i, bi hüöt'i buxa në mi 'yode bi nzuni bi bidi, bi gu buxa bi mit'i ha ra tiñö, bi hñëti ge hinkonto bi hñëti në bi ñut'i ha ra nguu.

Thi bi t'ode hanja bi jot'i goxti, në bi uat'i'u pa da hñëti. Mego bi tömi nu'u mi m'ui ha mexa, hoda yoho bi zogi.

Bi hñudi në bi 'yoni gatho ha mexa.

Ra da hinga mi ëmë nö'ö mi hëti.

jMi n'a t'oho böjö dega oro!

Ge'ä ge hinga mi xa dat'i nixi n'a böjö ngu'ä, mi pe'ts'i n'a t'oho pa ge'äse.

M'ego mi dondi, mi munzi, mi konzi në mi hapi da huengi ha ra ñot'i yoho. Mi joo në mi xani, mi toke.

Njabu mi ñ'ëni në mi ñ'ëni mi ha ya hmunts'i dega 'ret'a: n'a hmunts'i 'ret'a, yoho hmunts'i 'ret'a, hñuu hmunts'i 'ret'a, goho, kut'a, 'rato...,në mi munts'i 'ret'a, n'ate, hñuu 'ret'a, goho 'ret'a, ngudmi, 'rato 'ret'a..., ta bi juati nö'ö hmunts'i mi m'edi: jguto 'ret'a ma guto!

Ra da bi hñëxti mexa m'et'o, mi honi ma n'a böjö. Ha hai në ra m'efa ha buxa.

"Hinga majöni", bi ñ'ëna ra fëni. Bi hñëti ge n'a hmunts'a böjö mi nëki ma tsi t'uko. – Ha to'o bi bëki – bi mafi -, jbi bëki, ra jö'i nts'o!

Ma n'aki bi hyoni ha mexa, ha hai, ha mexa, ha ra dutu, bi xani ra buxa, bi hmöni gatho, pe hinte bi dini.

Mañö mexa, mi thedetho, n'a t'oho mi huengi ge mi ëmbi guto ya 'ret'a ma guto böjö dega oro, "honda g-uto ya 'ret'a ma guto".

"Guto ya 'ret'a ma guto böjö. Ndunthi böjö'ä", bi ñ'ëna. Pe m'eki n'a böjö.

Guto ya 'ret'a ma guto m'epi – bi ñ'ëna. N'a nthebe di xoge, guto ya 'ret'a ma guto hina.

Ndö në ra böhmiö mi hëthatho. Ra da m'ego hinga mi n'at'a, mi xa muxti ra dë, mi xa mëgi ra hmii, ra da bi nt'uko bi muxti në ra ne mi pite, mi 'ro'ts'e ra ts'ii.

M'ego bi mets'i ra böjö në bi hñani pa da hñëti ge hinkonto mi hëti, bi ñ'ögi ra buxa made ha ya zaa. Bi gu hem'i në nt'o't'i në

bi hñudi mi hoki ya uenda.

¿Hangu ya pa mi pe'ts'i te da munzi pa da zote böjö mi m'epi pa n'a ntebe?

Gatho ra pa ma m'ui mi ense.

Mi handi da mpefi ndunthi pa da munzi. Ra m'efa hinda nepi ga mpefi.

M'u ga pe'ts'i n'a nthebe, da tsa ya hinga mpefi. To'o pe'ts'i n'a nthebe, n'a jö'i'ä ge ha ra hño.

Ko n'a nthebe ya böjö da tsa ga m'ui.

Bi guki uenda. M'u da mpefi në da me'ts'i në ma n'a tuki böjö, xta thogi 'ret'a ma n'a mina yoho ya jeya da tsa da munzi.

"Ret'a ma yoho ya jeya ndunthi'ä", bi ñ'ëna.

Da tsa ga api ma m'ehñö da mpefi n'a tuki. Njabunë, ha ra nguu ndö mi poni xti kut'a ndee, da tsa ga mpefi ri xüi në ga jo't'i ma n'a tuki böjö.

Bi ha ra uenda: M'u ga thönzi ra böjö ma m'ehñö, xta thogi yoto ya jeya ga munzi böjö'ä.

¿N dunthi jeya'ä! .

Da tsa ga hñö ha hnini ya hñuni pongi m'u xüi në ga pa pa da t'aki 'ra böjö.

M'u ga ñuni tsi tuki, da bongi hñuni pa ga pa...

Ga pa... ga pa...

Nu'u pa mi xa pa. ¿Yo'ä mi ne ndunthi dutu pa tse?

¿Pa yo'ä mi ne yoho ya zexti?

Ma nxa za xa ñ'u, goho njeya njabu da tsa da dai böjö m'epi pa da zote n'a nthebe.

Ndö në bohmiö, bi mengi ha ra nguu'u.

Ra m'ego ndö mi xa ñut'i ha ra nsandi guto ya 'ret'a ma guto...

Nu'u ya zönö bi thogi, bi mefi nö'ö bi ñ'ëna ma da mefi.

N'a xudi, m'ego bi ñut'i di ts'ati goxti ha ra nguu ndö, mi xa mëgi ra hmii në mi ha ra kue.

- ¿Teme gi ha? - Bi 'yani ndö johya.

Hinte di ha, hinte di ha.

Hinga pe'ts'i ndunthi, ngi thede, ngi tuhu gatho pa.

Di ha ma m'efi, ¿ua hina? ¿Teme ne ma ndö, da dengaginë?

Himbi thogi ndunthi ndö bi güi ra m'ego.

Hinga mi tsa xa hño ge ra m'ego hyaxtho mi ha ra kue.

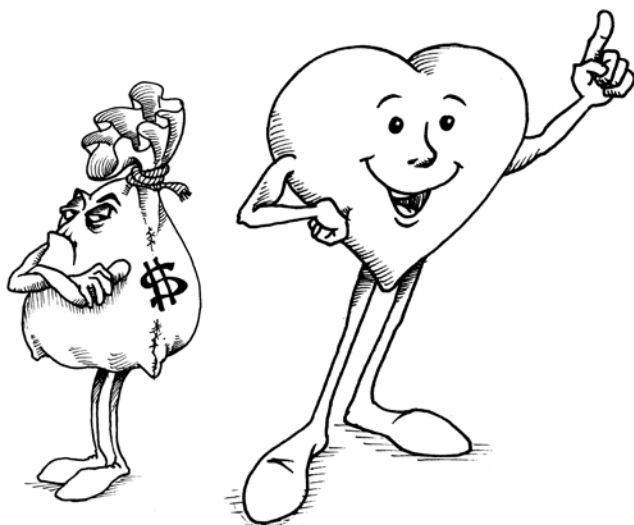

Pa gi 'yongi ri fëni...

- ▶ ¿Teme bi handi nuna m'ede?
- ▶ ¿Teme gi mö?
- ▶ ¿Gi handi majöni ra nsandi 99?
- ▶ ¿Da tsa gi mohñu ma 'ra nthogi habu xta taju ha ra nsandi 99?
- ▶ ¿Gi handi n'at'a gi ñ'ëna höö në nö'ö ma n'a gi hñopitho?
- ▶ ¿Yo'ä hinga n'at'a?

Ma guto 'ret'a mä guto böj^ö dega oro.

Fëni pa gi bëni:

◆ Böö hinga hyaxtho di ha'i gi johya.

◆ Hanja di ntsits'im'e böjö töpi ra mahyoni böjöse.

Nuna hem'i xa nt'axi pa gi 'yo't'i ri fëni.

Colaboradores

Coordinación General de Comunicación Social

Instituto de la Mujer Guanajuatense

Instituto de la Juventud Guanajuatense

Instituto Guanajuatense para las Personas con Discapacidad

De la Secretaría de Desarrollo Social y Humano

Gi nzofo;

Secretaría de Desarrollo Social y Humano

Paseo de la Presa Número 99-101

Guanajuato, Gto. C.P. 36000

Teléfono 01 800 3377 948

(01 472) 7223 453

(01 473) 735 3626 al 31

MI IMPULSO

"Nuna m'efi hinkonto ra meti, hingo xa mombi nu'u ya hmunzi ne da ñ'ëxi ndö.
Hinda tsa da nkupa m'u hinga ma da maxi ya jö'i da te".

Este material fue impreso en:
Impresora Marvel, S.A. de C.V.
con tintas de procedencia vegetal base soya, y papel reciclado.

Blvd. La Merced No. 2209, Fracc. Portales de San Sebastián,
Teléfonos (01 477) 470 85 22, 470 85 23
León, Guanajuato, México. C.P. 37450

www.impresoramMarvel.com

Paseo de la Preso No 103 Col. Centro
Guanajuato, Gto.

www.desarrollosocial.guanajuato.gob.mx

<http://portalsocial.guanajuato.gob.mx>

Gobierno del Estado de Guanajuato

